

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAME'SİNDE İSTANBUL'UN TILSIMLARININ HİKÂYE EDİLİŞİ

The Narration of İstanbul's Talismans in Evliya Çelebi's *Seyahatname*

Yeliz ÖZAY*

ÖZ

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin birinci cildinde İstanbul'u anlatır. İstanbul'un kurulu undan Evliya Çelebi'nin ya adını zamana kadar olan dönem; tasvirler ve hikâyelerle anlatılmaktadır. Usta bir hikâye anlatıcısı olan Evliya Çelebi, İstanbul'da bulunan "tılsımları" da "Kal'a-i Konstantin'in Enderûn [u] birûnunda olan mutalsamât-ı gâribe ve 'acibler beyânındadır" başlı başına altında gerçeğe hayalin iç içe geçtiği çok seslilik ve çok renklilikle sunar. Bu yazıda, Evliya Çelebi'nin İstanbul'daki on yedi tılsıma dayalı efsaneyi nasıl bir mantık ve üslupla anlattığı ve bu anlatıların Evliya'nın kurguladığı İstanbul'un kuruluşu epiği ile ilgili kişileri derlendirecektir.

Anahtar Sözcükler

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul, tılsımlar, efsane.

ABSTRACT

Evliya Çelebi devoted the first "Book" of *Seyahatname* (Book of Travels) to İstanbul. The period from the founding of İstanbul till the 17th century is narrated through visual images and tales. In the sixth chapter of Book 1, Evliya Çelebi as a skilled story teller presents the talismans of İstanbul with a polyphonic and multicolored text where imagination and reality mingle closely. In this paper, how Evliya Çelebi narrates the legends of 17 talismans and its close relation with İstanbul's foundation epic fictionalized

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin birinci cildinde İstanbul'u anlatır. İstanbul'un kurulu undan Evliya Çelebi'nin ya adını zamana kadar olan dönem; tasvirler ve hikâyelerle anlatılmaktadır. Usta bir hikâye anlatıcısı olan Evliya Çelebi, İstanbul'da bulunan "tılsımları" da "Kal'a-i Konstantin'in Enderûn [u] birûnunda olan mutalsamât-ı gâribe ve 'acibler beyânındadır" başlı başına altında gerçeğe hayalin iç içe geçtiği çok seslilik ve çok renklilikle sunar. Bu yazıda, Evliya Çelebi'nin İstanbul'daki on yedi tılsıma dayalı efsaneyi nasıl bir mantık ve üslupla anlattığı ve bu anlatıların Evliya'nın kurguladığı İstanbul'un kuruluşu epiği ile ilgili kişileri derlendirecektir.

Söz konusu bölümde, Evliya Çelebi tılsımları anlatmadan önce, "tılsım rasathanelerinin Madyan'ın o lu Yan-

ko zamanında Kral Vezendon devrinde, yedi iklimden gelen bilgili mimar, mühendisler, cereskal¹ ilminde yetkin ustalar, ö retici kâhinler, yıldızlar ilminde ve keff ilminde² yetkin âlimler tarafından kuruldu u"na dair konuya giriş niteliğinde bir bilgi verir (I-23,24).

Evliya Çelebi'nin tılsımlı yapılarının ne zaman ve nasıl oluşturulduğunu "tarihsel" bir başlama oturttuğunu açıklamada, tarihsel dönemin anlaşılabilmesi için adı geçen iki yöneticinin tarihselliğini sorgulamak gerekmektedir. Hem Yanko bin Madyan hem de Kral Vezendon birer efsanevi karakterdir. *Seyahatname*'nin kurgusunun dışında bakıldığında bu karakterlerin tarihî gerçekliklerinin örneğini söylemek ya da onları belirli bir tarihsel döneme yerleştirmek oldukça güçtür. Bununla birlikte, Evliya Çelebi'nin kurguladığı İstanbul

tarihinde her iki karakter de anlatının bütününde tutarlı bir ekilde önemli i levrelere sahiptir. Evliya Çelebi'nin tılsımlara ili kin bölümde, dönemi bu iki karaktere ba lamasının nedeni stanbul'un kurulu una dair anlattı ı efsane ve hikâyelerde açıklanmaktadır. Evliya Çelebi stanbul'un kurulu unu anlatırken "dünya tarihçilerinin ve insano lu hadişçilerinin sözlerine göre" diyerek stanbul'un Konstantin'e kadar ki kurucularını sayar. Bu kuruculardan ilki Hz. Süleyman'dır ve onun dönemi ilk kurulu efsanesini içerir. Üçüncüsü ise "bir rivayete göre kısraktan do du u için Madyan o lu" denilen Yanko'dur. Evliya Çelebi, altı yüz yıl ya amı olan Madyan o lu Yanko'nun da stanbul'u nasıl kurdu unu oldukça e lenceli bir hikâye ile anlatır. Stefanos Yerasimos, Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri adlı eserinde bu konuda "Süleyman'ın, efsanesi 2500 yıl boyunca üç din tarafından yava yava olu turulan tarihsel bir kahraman olmasına kar ılık, Yanko bin Madyan Konstantiniye'nin kurulu uyla ilgili Türk efsanesiyle birlikte yaratılan hayali bir ki idir" der. Bunun yanında Yerasimos, Yunan döneminden beri bilinen kaynaklarda ehirin ilk kurucusu olarak hep Byzas'ın gösterildi ini, Yanko Bin Madyan adına XV. yüzyıldan önceki hiçbir kaynakta rastlanmadı ını belirtir (63). Bu durumda iki soru akla gelmektedir. Birincisi, Evliya Çelebi'nin stanbul'un kurulu uyla ilgili anlattı ı hikâyelerde kayna ını Türk efsanelerine dayandırmasının bilinçli bir tercih olup olmadığıdır. kinci soru ise, ilkiyle do rudan ili kili olan, genelde Osmanlı'nın özelde Evliya Çelebi'nin stanbul'un fetihinden önceki ehre ve Bizans'a ili kin tarihsel bilgiye sahip olup olmadığı ve e er sahipse bunu nasıl yorumladı ıdır. Yerasimos'a göre "Türkler yeni ba ehirlilerinin tarihini ö renmeye çalı mak yerine, onu kendileri yaratmışlardır" ve bu yeni yaratılan tarih de "hemen

hemen tümüyle efsanevi atıflara dayalıdır" (9). Bu durumda Evliya Çelebi'nin kayna ı da efsanelerdir. Ancak Evliya, bu efsaneleri kendi kurgusunun içinde besleyecek, zaman, mekân, ki iler ve neden sonuç ili kilerini her yeni açtı ı ba lıkta güçlendirecek böylece olu turdu u büyük stanbul kurmacasında tarihsel sisteme de yer vermi olacaktı. te stanbul'un tılsımının anlatıldı ı bölüm de Evliya'nın stanbul yapbozunun bir parçasıdır. Bu parça büyük resme özenle yerle tirilmi tir; önceki anlatılara atıfta bulunur, onların inandırıcılı ını güçlendirir, kendisinden sonraki anlatılara da malzeme olu turur.

Daha önce de belirtildi i gibi, Evliya Çelebi, stanbul'un kurulu u ve kurucularını anlatırken Madyan o lu Yanko'nun torunu olan Kral Vezendon'a da yer vermi tir. Evliya Çelebi, Vezendon'u anlatırken "tılsımlar bölümü"nde verdi i bilgi ile tutarlı bilgiler verir: Yanko'nun yaptı ı ehir harap olu u için Vezendon, bütün bilgileri, kâhinleri ve danı manlarına danı ıp yeryüzündeki tüm krallıklara haber gönderip her memleketin mimar, mühendis, yapı ustası ve i çilerini toplar. stanbul surlarını ve Ayasofya binasını o yapmış tır (2003, 13). Bu ekilde, Evliya kendi anlatısı içerisinde tutarlı bilgiler vermekte ve tılsımlı yapıların olu turulma dönemi de Evliya'nın kurguladı ı stanbul'un kurulu tarihinde bir döneme yerle ebilmektedir.

Evliya Çelebi bu giri bilgisini verdikten sonra sırayla tılsımlı yapıları anlatır. Bunlardan ilki Ya fur adlı bir ustanın Avratpazarı'nda yaptı ı sütundur. Sütunun dört tarafı Yanko'nun fetih tasvirleri ile süslenmi tir. Sütunun tepesinde ise peri yüzlü bir güzelin mermerden heykeli vardır. Heykel ne zaman feray etse yeryüzündeki bütün ku lar heykelin etrafında toplanır ve yüz binlerce ku yere dü er; Rum halkı da bu ku ları yer. Ayrıca sütunun tepesinde çanlar vardır ki ruhbanlar bu çanları dü manı haber

vermek için çalarlar. Hz. Muhammed'in do umu ile depremde heykel ve çanlar ba a a ı olur ve sütun da parçalanır, ancak tılsımlı oldu u için yıkılmaz (24). John Freely'e göre bu sütun, mparator Arcadius tarafından, elde etti i zaferler anısına dikilmi tir ve tepesinde dev bir heykel vardır, ancak bu heykel sütundan ayrılmı ve tahrip edilmi tir. Sütun 1715 yılına kadar ayakta kalmı tır (20). Dolayısıyla, Evliya Çelebi sütunun tepesinde bulunması muhtemel heykel ve çanları kendisi kurgulamaktadır ve sütunun tılsımını o yaratmaktadır. Evliya Çelebi'nin anlattı ı tasvirleri Arcadius yerine Yanko'yla ili kilendirmesi yine anlatının kendi içerisinde bir tutarlılık oldu turmaktadır. Hz. Muhammed'in do umu ile heykel ve çanların yıkılması efsane içinde efsaneyi üretmektedir.

Hz. Muhammed'in do umu daha sonraki tılsımların de erlendirmesinde de görülece i gibi tılsımlı yapıların bazı larını etkilemektedir. Tılsımlı yapıların Hz. Muhammed'in do umu ile zarar görmesi, slam dininin tılsım, muska, büyü gibi do aüstü güçlere inanı e ilimine kar ı tutumu göz önünde bulunduruldu unda do al kabul edilebilir. Evliya Çelebi'nin yapıların tahribine ili kin açıklamalarında da do uma ve depreme göndermede bulunması böyle bir bakı açısı içermekle birlikte büyü ve muskadan ayrılan ve bir olguya dayanan ola a nüstü güç inancına ba lıdır. Bunun yanı sıra, Evliya Çelebi bu iki anlayı arasında çok ince bir zekânın ürünü olabilecek bir denge oldu turmaktadır. Evliya Çelebi, bu inanı lara e er bir noktadan bakıyor olsaydı ve bu inanı ların kar ısına dini yerle tirseydi, yapıların tümünün deprem ile yıkılması gerekirdi. Oysa birinci tılsımda oldu u gibi, tılsımın niyetine ya da Evliya'nın anlatısının hedefine ba lı olarak, Evliya'nın anlattı ı on yedi tılsımdan yedisinin etkisi kesin bir ekillde sürmektedir.

İkinci tılsımlı sütun da Hz.

Muhammed'in do du u geceki depremde zarar görmü tür ve ustalar tarafından tamir edilmi tir. Evliya Çelebi bu sütun ile ilgili "tarihsel" bilgi vermektedir. Evliya, öncelikle bu sütunun Büyük skender'den 130 sene önce yapıldı ını ve 1562 yılında ehrin kaç ya ında oldu unu belirtir (24). Büyük skender, Evliya'ya göre stanbul'un dördüncü kurucusudur. Bu tılsımın hangi yönetici döneminde yapıldı ını de il, bu kez skender'den ne kadar önce yapıldı ını söylerken Evliya, farklı bir bilgi verme yöntemi kullanarak anlatımın tek düze olmasını engeller. Evliya Çelebi'nin sözünü etti i sütun Konstantin ya da Çemberlita sütunudur. Sütunun tarihsel öneminden ziyade tılsımına dair efsane oldukça ilgi çekicidir. Evliya'ya göre sütunun tepesine sı ırıcak ekinde bir tılsım yerle tirilmi tir, bu ku yılda bir kez kanat çırpıp haykırdı ında bütün ku lar gaga ve tırnakları ile zeytin getirirler (33). Evliya, tılsımı belirttikten sonra bunun nasıl bir koruma i levinin oldu unu ya da hangi amaca hizmet etti ini açıklamaktadır. 17. yüzyılda ya amı olan ve eserinde stanbul'un kurulu u ve Madyan o lu Yanko hikâyelerine benzer anlatılara yer veren Mehmed Hemdemi Çelebi de bir sı ırıcak efsanesi anlatır; ba lamaları farklı olsa da iki efsanedeki benzerlikler dikkat çekicidir. Efsaneye göre, tuhaf bilimler alanında beceri sahibi Rukiya adında bir âlim Yanko bin Madyan'ın büyük bir kent ve kilise yaptı rdı ını duyunca ona becerisini sunmak için stanbul'a gelir. Saf altından bir sı ırıcak ku u ile zeytin çekirde i yapar. Çekirde i elmas ve gümü le süsleyip ku un a zına verir. Altından bir levha üzerine de Tevrat ve Zebur'daki kutsal adlardan oldu ma bir tılsım kazır ve o büyük kilisenin kubbesine koyar. Aradan bir yıl geçip zeytin zamanı gelince o levhayı sı ırıcak biçimindeki tılsımlı mücevhere asarlar, bunun üzerine sayılamayacak kadar çok ku gagasında bir,

iki peçesinde de iki zeytin ile gelip, sı-
rıcak eklinin üzerine zeytinini saçar ve
bu böyle kırk gün sürer (aktaran Bayla-
dı, 34). Solakzade Tarihi'nde bu tılsımın
amacı açıklanır: "Bu ekilde hesaba sı-
mayacak miktarlarda zeytin toplanıyor-
mu . Bu zeytinler rahiplere gıda oldu u
gibi artanı da satılıyor ve onların gerek-
sinnmeleri kar ılanıyormu " (34). Evliya
Çelebi'nin tılsımlı sı ırıcının da benzer
bir i levi olmalı. Örne in, Evliya'nın sö-
zünü etti i birinci tılsım sayesinde ku-
lar yere dü mekte, Rum halkı da onları
yemektedir. Denizle ilgili tılsımlardan
be inci ve altıncı tılsım yine balı ın bol
olması ve yiyecek olarak tüketilmesi ile
ilgilidir. Bu durumda ikinci tılsımın i le-
vi halka zeytin sa lamak olmalıdır. Aynı
yüzyıla ait eserlerde bulunan bu anlatı-
lar arasındaki benzerlik sözlü ya da ya-
zılı gelenekte bu tür efsanelerin farklı bi-
çimlerde kullanıldı ını göstermektedir.

Evliya Çelebi'nin anlattı ı üçün-
cü tılsım, üzerindeki mezarda Kral
Pozantin'in kızının yattı ı, mezarı karın-
ca ve yılandan korumak için tıslımlanan
bir sütundur (24). John Freely, bu sütu-
nun Türkçede "Kız Ta ı" olarak bilinen
"Markianos Sütunu" oldu unu (19) ve
sütundaki figürlerin altındaki Latince
bir kitabede "Tatianus Decius bu sütunu
mparator Markianos için dikti, Aralık
450-Temmuz 452" yazdı ını belirtir (20).
Evliya Çelebi bu yazıya dikkat etti mi bi-
linmez, ancak onun hayal gücü ile du-
turdu u efsane de yine büyük kurgu için-
de tutarlıdır. Kral Pozantin, stanbul'un
bir di er kurucusudur ve Evliya Çelebi
stanbul kurulu tarihinde kendisine
yer verilmi tir. Evliya, Pozantin'den söz
ederken Pozantin'in öldü ü sene yine
stanbul'da bir deprem oldu unu birçok
yerin yıkıldı ını ve ehri yılan, çıyan,
bayku ve yarasaların sardı ını belirtir.
Sözünü etti i hayvanlar, Evliya'ya göre
insanların ürktü ü ve tehdit olu turan
hayvanlardır. Dolayısıyla sütundaki
mezarda Pozantin'in kızının yatıyor

olması ve bu sütunun yılanlardan ko-
runması yaratılan kurgu içinde oldukça
anlamlıdır. Bunun yanı sıra, Kızta ı'nın
tılsımlı olu una dair anlatılmı birçok
de i ik efsane tespit edilmi tir (Bayladı:
151-153). Evliya'nın anlattı ı bunlardan
sadece birisidir ve onun farkı, küçük bir
sahne olmanın yanı sıra asıl açılımının
stanbul kurgusunun bütününde ortaya
çıkmasıdır.

Dördüncü tılsım anlatmaya ba la-
madan önce Evliya Çelebi, Altımermer'de
altı adet sütun oldu unu ve bunların her
birini yetkin ustaların yaptı ını belirtir
ve bu ustaların adlarını verir. Ne var ki
Evliya Çelebi Altımermer'de yedi tılsımlı
sütunu anlatır. Bu sütunlardan be inde
tılsımlı olan nesne hayvan tasvirleridir
ve tılsımların görevi "koruma ve düzen"
sa lamaktır. Dördüncü tılsım, sütun
üzerindeki tunçtan bir karasinek resmi-
ne aittir, bu sinek tasviri ses çıkardıkça
stanbul'a sinek giremez. Be inci "ibret
verici tılsım", bir sivrisinek resmi ile il-
gilidir ki bu resim de ehri sivrisinekten
korur. Altıncı tılsım, sütun üzerindeki
leylek tasviridir ve bu leylek de sesi ile
di er leyleklerin stanbul'a yuva yapma-
sını engeller. Yedinci tılsım tunçtan bir
horoz ile ilgilidir. Bu horoz ötünce ehir-
deki tüm horozlar onunla öter ve uyuy-
anları uyandırıp namaza ça ırır. Seki-
zinci tılsım bir kurt tasvirine aittir. Bu
tasvir sayesinde stanbul'daki koyunlar
kırlarda tehlikesiz bir ekilde, çobansız
gezerler (24). Hayvan tasvirleriyle ili-
kilendirilmi bu be tılsımın var olu-
nedenleri de benzetme yolu ile açıklan-
mı tir. Evliya Çelebi'nin sözünü etti i
bu sütunlar bugün yerlerinde olmadı ı
için bu sütunların ve üzerlerindeki tas-
virlerin gerçeklikleri konusunda kesin
bir yargıya ula mak güç görünmektedir.
John Freely, Evliya'nın tarif etti i bu sü-
tunların, Yedinci Tepe'nin Marmara yo-
ku u üzerinde yer alan Hekimo lu Pa a
Camisi'nin mermer sütunları oldu una
dair bir inanı oldu unu belirtir (21). Bu

ya amı ve kayda geçmi bir ki iye yer verebilece i gibi Yanko bin Madyan gibi bu türün içinde olu turulmu efsanevi karakterlere de yer verebilir. Bu karakterlerin gerçekten ya ayıp ya amadıkları ve hangi maceraların onlara ait olduğundan ziyade, anlatıda nasıl ekilendikleri ve buna bağlı olarak hangi i levi yerine getirdikleri ön plandadır.

Evliya Çelebi'nin İstanbul'a dair bu neden açıklayıcı efsanelerden nasıl bir epik yarattı ı konusuna gelince efsane'nin epikle ili kisini belirten bir tanıma de inmek yerinde olacaktır: "Bir destan parçası karma ık ve uzun soluklu anlatı bütününden kopup kendine özgü üslup niteliklerini, sanatlık süslemeleri yitirince, sadece ola anüstü yönleriyle bir ki iyi ya da bir olayı bildirme göreviyle sınırlanınca "efsane" olur (Boratav, 100 Soruda Türk Folkloru, 98). Yukarıdaki tanımlamada oldu u gibi, Evliya Çelebi, tılsımlı yapıları anlatırken sadece sözünü etti i yapıya odaklanan kısa bilgiler verir ve onların efsanelerini anlatır, ancak Evliya'nın kurgusunda bu anlatılar "bütünden kopuk" parçalar de il, tam aksine "karma ık ve uzun soluklu" bir kurulu ve var olu hikâyesinin zincirleridir. Tılsımların anlatıldığı ı bölümde Evliya, efsanelerini planlı bir ekilde kurgulamaktadır ki buradaki karakterler, mekân ve zaman algısı İstanbul'un kurulu hikâyesi ve on dördüncü tılsım da görülece i gibi Ayasofya'nın hikâyeleri ile bir bütünlük olu turmaktadır. Boratav, efsanelerin kendine özgü anlatım üslubunda "sanatlık süslemeleri yitirdi ine" i aret ederken Linda Dégh, bu üslubun seçili inin bilinçlili ine dikkat çeker: " nandırma kaygısı dolayısıyla, efsane anlatıcıları 'çevresel gerçeklikler' içinde hareket ederler ve anlatımlarında 'anlatı inceliklerine' yer vermezler; 'ölçülü ve fantezisziz' anlatımları vardır" (113-114). Evliya Çelebi'nin tılsımları anlatı üslubunda da rapor edici bir ses tonu vardır. Bu noktada Evliya, tılsımlardan

söz ederken heyecana kapılmaz, abartılı yorumlar yapmaz; anlataca ı yapının ve nesnelere fiziksel özelliklerini aktarır ve görsel inandırıcılık katar, "tarihsel" ba lamı konusunda bilgi verir ve tılsımın etkisini açıklar. Evliya Çelebi'nin birçok hikâyesinin tersine kendisini bu anlatıların içine sokmayı ı ya da tılsımlara ili kin ki isel yorumlar yapmayı ı bu do aüstü olay ya da güçlerin onu heyecanlandırmadı ı anlamına gelmektedir. Bilakis Evliya Çelebi'nin acayip ve garip olaylara, sihirlere, do aüstü güçlere olan ilgisi oldukça yo undur ve eserindeki fantastik kurguyu bu unsurlar olu turur. Bu yüzden, Evliya Çelebi'nin tılsımları anlatırken, var olan ve do al olan bilgiyi aktaran bir anlatıcı üslubu benimsemesi bilinçli bir seçim olmalıdır. Ancak, Evliya Çelebi'nin geleneksel kültürdeki kimi karakterler ve inanmaları kendi hayal gücü ile birle tirip yeniden hikâye kurdu u bu anlatılardaki üslubunu, nereye kadar inandırıcı olmak adına takınıcı , nereye kadar okura fantastik bir evren yaratarak bu ciddi üslup arkasından onunla akala mak istemi tir bilinmez. Ancak, Evliya Çelebi'nin birçok hikâyesinde i_

konularının farkı bu farklı yorumla neden olmu olabilir. ki anlatının karı- la tırılmasıdaki bir ba ka dikkat çeken unsur ise Azrail'in yine ölümle ili kilendirilmesine ra men bu kez padi ahlara ölüm haberini getirmesidir. Ancak her iki anlatıda da tılsım adına dikkat çekici ortaklık, Hz. Muhammed'in do umunun bu tılsımı yok etmesidir. İkinci anlatıdaki resimler hâlâ yerinde olmasına ra men Evliya, onun tılsımının geçersiz oldu unu söylemektedir.

On be inci tılsımlı sütun Atmeydanı'ndaki "Milyonpar" adlı sütundur. Evliya, bu anlatıda ilk kez bir sütunun adını vermekte ve bu adı alı ının nedenini açıklamaktadır. Bu yönüyle hem neden açıklayıcı hem de "tarihsel"lik içeren bir efsane olu turmaktadır. Yine kurgusunu sa lamlarla tırmak adına bu sütunu Uryarin adlı bir ustanın yaptığını söyleyecektir ki bu usta Evliya'nın Ayasofya tarihine göre "en önemli mimarı" olan Agnados'un o ludur. Evliya Çelebi eserinin ilerleyen bölümlerinde Ayasofya'nın yapılmı anlatırken Agnados'a ve hikâyesine yer verecektir ki buradaki tılsım anlatısı Ayasofya'nın efsanesi ile birbirini tamamlayacaktır. Milyonpar sütununun tılsımı kale ve ehrin düzenini korumaktır, bu iyi niyetli tılsımın etkisi hâlâ sürmektedir.

Evliya Çelebi'nin anlattı ı on altıncı tılsım, dikilita ın üzerine çizilmiş bütün yaratıkların resimleridir; bu resimleri stanbul'un ve padi ahlara gelece inden haber vermesi için bir kâhin çizmiştir. Evliya Çelebi'nin resimleri yorumlamasına geçmeden önce bu sütunun Mısır Dikilita ı oldu unu ve I. Theodosius tarafından dikildi ini gösteren Yunanca ve Latince kitabelerle kabartmaların bulundu unu bir mermerin üzerine oturtuldu unu (Freely, 24) belirtmek yararlı olacaktır. John Freely, Roma mparatorlu u'nun idari ve sosyal yaşamının anlatıldı ı bu resimleri detaylı bir ekilde yorumlar (25). Evliya'nın

resimleri yorumlayı ı Freely'ninkinden bütünüyle farklıdır, ancak bu, Evliya'nın sözü edilen resmi tarihsel olarak yorumlama yetisi ve bilgisinden yoksun oldu u anlamına gelmemektedir. Evliya'nın resimleri yorumlayı biçimi tılsımın etkisi ile ili kili olmalıdır. E er tılsım, resimlerin gelecekte haber vermesi etkisine sahip ise Evliya da bu gelece e kurgulayacaktır. Bu durumda ilk yorum, bir devletin gelip stanbul'a hükmedecektir ki bunun Evliya için hangi devlet oldu u açıktır. Bu durumda Roma imparatorluk ailesinin yerini sarıklı adam suretleri, bostancı külahlı ve yeniçeri keçeli adamlar alacaktır. Batı yönünde mparator'a diz çökmü bir grup tutsak, vezirleri ve halkından rü vet isteyen idarecilere dönü ecektir. Evliya Çelebi'nin resimleri yorumlayı nda Roma'nın Osmanlı'ya dönü ümünü görebiliriz. ehre hükmedecek asıl devlet Osmanlı mparatorlu u'dur. Osmanlı'nın idari temsilcileri resimlerde yerini almıştır. Bu devlet mutlaka güçlü ve heybetli bir devlet olacaktır, ama bu, "rü vet" gibi olumsuzluklardan tamamen kaçınabilece i anlamına gelmemektedir. Evliya, bu diz çökü ü engin hayal gücünde birçok konu ile ili kilendirebilecekken "rü vet"i seçmi tir ki onun eserinde sıkça ikâyet etti i ve rahatsızlık duydu u döneminin yani 17. yüzyılın önemli problemine bilinçli olarak dikkat çekmek istemi tir. Evliya Çelebi'nin resimleri yorumlayı ekli efsanenin "uyarlanabilme kuralı"nın (Karada , 225) çok canlı bir örne idir. Evliya Çelebi, de i en çevreye, sosyal ve etnografik ko ullara göre geçmi e ait resimlerden gününü anlatan açıklayıcı bir efsane uyarlamaktadır. Ancak Evliya Çelebi, bu resimlerin tılsımının sürüp sürmedi ini ifade etmez, sadece bir seyir yeri oldu unu söyler. Evliya Çelebi'nin hem din hem de yönetimle ilgili çatı malar olu turabilecek bu konuda çekimser kaldı ı varsayılabilir.

Evliya Çelebi'nin "tılsımlar" ba lı ı

altında anlattı ı, stanbul'da karaya ait son tılsım üç ba lı bir ejderha heykeline aittir. "Yılanlı Sütun" denilen halk arasında "Örme Sütun" olarak bilinen bu sütunun bir ba mını II. Selim (1524-1574) -fani sarho - elması topuzu ile koparır. stanbul'u o güne kadar yılan, çayan, akrep gibi bütün zehirli hayvanlardan koruyan heykelin tılsımı azalır ve stanbul'a yılanlar yayılır. Di er iki ba sayesinde öbür ha aratlar ehre giremezler ve tılsımı hâlâ sürmektedir. Evliya Çelebi, ilk olarak bu sütunun neden iki ba lı oldu unu bir efsane ile açıklar. Yılanlı sütuna ili kin birçok efsane oldu turulmu tur. Evliya'ninkine benzer bir efsaneye göre Fatih Sultan Mehmet ne kadar usta bir gürz sallayıcısı oldu unu göstermek için sütunun kafalarından birini koparmı tur. Di er kafaları da koparacakken kenti yılanların sardı mını fark etmi ve vazgeçmi tir. Evliya Çelebi, böyle bir efsane duymu muydu ve Fatih'in yerine bu hatayı yapacak ki i olarak II. Selim'i mi seçmi ti bilemiyoruz. Belki de Çelebi'nin anlatısı Fatih'e uyarlanan bir efsane oldu turdu. Her iki ekkilde de efsane i levini yerine getirmekte ve sütunun tasvirini hikâye inanç ili kisi çerçevesinde açıklamaktadır. Bunun yanı sıra, yine bu efsaneden bugüne dair bir bilgi çıkarabiliyoruz. Evliya'nın bu anlatımından bugün hiç ba lı olmayan bu sütunun Evliya döneminde iki ba lı oldu unu ö reniyoruz. Muhtemeldir ki, bugün bir ara tırma yapılsa, bu üç ba lı da olmayan yılanlı sütunun tasvirini açıklayan, ça mın inanç ve ihtiyaçlarıyla kurulmu birçok efsane bulunacaktır.

Evliya Çelebi'nin stanbul'un sütunlarının, heykellerinin, resimlerinin efsanelerini anlattı ı "tılsımlara ili kin bölüm" aslında çok sıkı kurulmu bir örüntüsü ve tutarlılı ı olan bir stanbul hikâyesinin parçasıdır. Tılsımlara ait bu müstakil bölüm sadece stanbul'un kurulu una, geçmi ine ve geçmi i ile bugünü arasındaki ili kiye hizmet eden

bir efsaneler toplamıdır ki buna benzer efsanelerden Evliya Çelebi bir epik anlatı oldu turmu tur. Tılsımlara ili kin bölümde sözü geçen karakterler, bu tılsımların ba mına gelenler Evliya'nın eserinde anlattı ı stanbul hikâyesi ile bütünle en bir iç anlatı gibidir. Tılsımlarla ili kili karakterlerin kimler oldu u, Evliya'nın nasıl bir zihinsel yapı ile tılsımları kurguladı ı, Hz. Muhammed'in do umunun neden tılsımları etkiledi i gibi soruları ba ka kaynaklarda aramaya gerek yoktur. Bu soruların yanıtı yine Seyahatname'dedir. Evliya Çelebi'nin anlatısının/kurgusunun içinde bütün olayların mantı ı çözülebilmektedir. Bu yüzden, stanbul'un büyük resmi içinde tılsımların hikâyeleri tam yerine oturabilmekte, ama onu büyük resmin di nde okumak istersek de küçük parçalar halinde yine i levsel olabilmektedir. Efsanelerin kısa soluklu ve belirli bir zaman, yer ve ki iler etrafında kurgulanan anlatılar oldu u göz önünde bulundurulduğunda, her tılsımın hikâyesi bir efsane, ama bu efsaneler zinciri ise bir epi i kurmaktadır. Evliya Çelebi'nin efsaneleri tek yerli, tek kültürlü, tek zamanlı ve tek tip karakterli de de ildir. O yüzden herhangi bir efsanenin yarataca ı do rudan etki ile Evliya'nın okurda yarattı ı ıyo unla mı etki arasında fark vardır. Evliya hem stanbul'un kurulu u hem de tılsımlara ili kin anlatılarında, bir taraftan Bizans'ın kurmaca/yarı kurmaca karakterlerini kullanırken Kur'an kaynaklı karakterlerle onları sohbet ettirir, folklorun vazgeçilmez ismi Hz. Hızır'ı Ayasofya'nın yapımına maddi yardımda bulunmaya gönderir. Bu da Evliya Çelebi'nin çok kültürlü stanbul'dan hikâye yaratabilen, çok seslili ini yitirmeyen usta bir hikâye anlatıcısı olmasıyla ilgilidir. Fahri Dikkaya'nın "Do u da Kadımselli in Varlı ı ya da Yoklu u: Evliya Çelebi Örne i" ba lıklı makalesinde iddia etti i gibi Evliya Çelebi'nin bu anlatılardaki amacının stanbul'un

kurulu unu ve mucizevîlikleri slamla tırmak oldu unu söylemek oldukça güçtür. Çünkü Evliya'nın anlatılarında dinin kılıcı her tılsımı kesmez, bazı tılsımların etkisi hâlâ ya amaktadır. Evliya bunu söylemek zorundadır, bu Evliya Çelebi'nin gerçek dı ılı nı de il tam aksine ne kadar gerçekçi, insanlı ın ve ça ının nabzını tutan bir kültür sanat adamı oldu unu gösterir. Koruyucu ve iyile tirici güçlerin yardımı ve bu güçler adına anlatılmı hikâyeler insanların her zaman ihtiyaç duydukları anlatılardır. Gelecekte haber almaya dair duyulan merak ve heves bugün hâlâ günümüz insanlarını falcılara götürmekte, internette astroloji sitelerinde dola tırmaktadır. Bunlar bilimsel bilginin tatmin edemedi i ilgi çekici, heyecanlandırıcı ve nihayetinde umut verici ve e lenceli bir arayış tır. Bugün stanbul'un kurulu una dair bu denli tarihsel bilginin oldu u bir dönemde, derleme çalı malarında hâlâ stanbul'un kurulu efsanesinin anlatılarına ula ılması, bu tür anlatıların insanlarda sanatsal bir ihtiyaç, hikâye anlatma ve dinleme ihtiyacına yönelik oldu unu göstermektedir. Bunun yanı sıra benzer bir yaklaşımla e itimli insanlar arasında yayılan ve anlatılan ehir efsaneleri, efsane anlatma gelene inin, insan soru sordukça ve sorularına estetik cevaplar buldukça yani hikâye kurgulayabildikçe sürece ini göstermektedir. te Evliya Çelebi, tılsımlarını kendi seçti i krallar-ister tarihsel dsun ister olmasının döneminde, kendi ustalarına yaptırır, isterse tılsımın gücünü Hz. Muhammed'in do umu ile yok eder, isterse etkisini sürdürür. Bunların hiçbirini keyfi yapmaz, hepsi ola anüstü bir kurmacanın ve harmoninin içinde yerini alır. Evliya Çelebi, tüm tılsımları yok etmezken öncelikle insanların ihtiyaçlarının farkındadır, ikinci olarak yaratıcı bir edebiyatçıdır. Evliya Çelebi'nin anlattı ı tılsımları bugünün okuru, ya insanların inançlarını ve ihti-

yaçlarını merak etti i için takip eder ya da edebî, estetik zevkini doyurmak için, ama bir ekilde Evliya'ya dikkat kesilir; çünkü Evliya'nın efsaneleri, onu okuma ansına sahip olmu ki iyi dikkat etmeye zorlar.

NOTLAR

1 Cerr-i eskal: a ır bir yükü kaldırma.

2 Avuç içine bakarak geçmi i ve gelece i bilme ilmi.

KAYNAKLAR

Boratav, P.N.100 Soruda Türk Folkloru. stanbul: Gerçek Yayınevi, 1984.

...100 Soruda Türk Hal k Edebiyatı stanbul: Gerçek Yayınevi, 1988.

Bayladı, Derman. *İ stanbul' un Yür eği n de Tarihe Yolculuk: Anıtlar, Ol uştahbul: Efsaneler* Say Yayınları, 1997.

Dégh, Linda. "Gyula Ortutay ve Budape te Okulu Anlatımın Ça da Ö rençilerine Neler Sunabilir?" çev. Ç. Kara. Folklor Edebiyat, C. VI. Sayı 24 stanbul: Gerçek Yayınevi, 1984. 111-128

Dikkaya, Fahri. "Do uda Kadımselli in Varlı ı ya da Yoklu u: Evliya Çelebi Ö rne i". Evliya Çelebi ve Seyahatname. Yay. Haz. Nuran Tezcan ve Kadir Atlansoy. Mersin: Do u Akdeniz Yayınları, 2002. 119-125

Evliya Çelebi Seyahatnamesi. Evliya Çelebi *bin Der vi ş Meh emmed Zı l l i . Top k-ap ı Sar ay dat 304 Yaz mas ı n ın Tr an s k r i .pHaz. yo nu -Di z* Orhan aik Gökyay ve di er. stanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

Freely, John. *Ev l i y a Ç e l e b i ' n i n İ s t a n b u l* Çev. Müfit Günay. stanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: *İ stanbul Yayınları*. Seyit Ali Kahrman ve Yücel Da lı. stanbul: Yapı Kredi Yayınları 2003.

Karada , Metin. *Türk Hal k Edebiyat ı Anlat ı Türleri*. Ankara: Kar ı Yayınlar, 1995.

Yerasimos, Stefanos. Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri. stanbul: leti im Yayınları, 1993.